В. Г. СКЛЯРЕНКО

ЕТИМОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ. 11

У статті розглядається походження слів *суд* «judicium» і *суд* «посуд». Автор заперечує загальноприйняті етимології цих слів і пропонує для них принципово нові етимологічні пояснення.

Ключові слова: етимологія, праслов'янська форма, індоєвропейський корінь, семантичний розвиток.

Суд «судова установа». Слово *суд* зі значенням «орган для розгляду судових справ, судова установа» вживається майже в усіх слов'янських мовах (відсутнє лише в полабській мові): укр. *суд* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судове засідання; думка (про когось, про щось)», рос. *суд* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судді; думка, висновок», бр. *суд* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; думка, висновок», друс. *судъ* «міркування; розгляд справи, дізнання винності; судова справа, позов; вирок; ухвала, постанова; осудження, кара, покарання», п. sąd «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; міркування, думка, погляд; розсуд», ст. «вирок», ч. soud «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судове засідання; судді; вирок, рішення суду; судження, думка», слц. súd «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судді; вирок, рішення суду; думка», вл. sud «судова установа; думка, погляд; вирок», нл. sud «суд, судочинство; вирок, рішення суду; судова установа», болг. *съд* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судді; вирок», м. *суд* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судді; думка; оцінка», серб. / хорв. *сȗд* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; вирок; думка», слн. sód (заст.) «орган для розгляду судових справ; вирок, рішення суду; думка, погляд», ст. сл. **сѫдъ** «судова влада, судді; судовий розгляд, судовий процес; сварка, суперечка, позов; вирок, рішення суду; право, справедливість; висновок, думка; ухвала, постанова, рішення». Це слово, безперечно, праслов'янського походження (псл. *sǫdъ), проте загальноприйнятої етимології воно не має [1]. Автори Етимологічного словника старослов'янської мови вважають його неясним [2]. Існує кілька версій походження псл. *sǫdъ:

виводиться від ie. *somdhos «спільний розгляд, спільна думка», ст. «складене, зібране», утвореного за допомогою префікса *som- «з-, зі-» (> псл. *sǫ-) від дієслівного кореня *dh(ē)- «класти, ставити; робити» в ступені редукції

[1] Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука.— К., 2006.— Т. 5.— С. 467.

[2] Etymologický slovník jazyka staroslověnského.— Praha. 2008.— Seš. 14.— S. 861.

© В. Г. СКЛЯРЕНКО, 2011

(> псл. *dě-ti «класти») і пов'язаного з лит. samdà «наймання», samdýti «наймати», дінд. saṁdhā́ «договір; зв'язок, з'єднання», saṁdhíḥ «т. с.», гр. συνθήκη «угода, договір», σύνθημα «угода» [3]; Г. Шустер-Шевц загалом поділяє наведене етимологічне пояснення, але виводить псл. *sǫdъ від дієслова *dě-ti із значенням «говорити» [4]; П. Скок у псл. *sǫ-dъ теж виділяє префікс *sǫ-, але -dъ виводить від дієслова *dati «дати» [5];

зближується з гот. sundrō «окремо», дангл. sundor «т. с.» , нвн. sonder «без», дісл. sundr «надвоє» [6];

пов'язується з псл. *sědti «сісти», *sędǫ «сяду», первісне значення — «засідання» [7]; Ж. Ж. Варбот розглядає як утворення від основи теперішнього часу *sęde- [8];

виводиться від *sen- «говорити», збереженого в рос.-цсл. **сѧть** «говорить», **сѧтъ** «сказав» [9];

зіставляється з лат. cēnseo «оцінюю; думаю; вирішую», ірл. kond «думка, судження», що зводяться до ie. *k'end- «міркувати, висловлювати думку, засідати» [10];

пов'язується з цсл. **сѫщий** «істинний, справжній», спорідненим з дінд. sánt- «істинний, справжній, дійсний», гр. ὤν «істинний», лат. sōns «винний», гот.

---

[3] Етимологічний словник української мови.— С. 467; *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : В 4 т.— М., 1971.— Т. 3.— С. 794; *Преображенский А. Г.* Этимологический словарь русского языка : В 2 т.— М., 1959.— Т. 2.— С. 414; *Черных П. Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка : В 2 т.— 5-е изд.— М., 2002.— Т. 2.— С. 216; *Цыганенко Г. П.* Этимологический словарь русского языка.— 2-е изд.— К., 1989.— С. 412; *Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В.* Краткий этимологический словарь русского языка.— 2-е изд., испр. и доп.— М., 1971.— С. 431; Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.— Мінск, 2010.— Т. 13.— С. 20; *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Kraków, 2005.— S. 539; *Holub J., Kopečný F.* Etymologický slovník jazyka českého.— Praha, 1952.— S. 345; *Holub J., Lyer S.* Stručný etymologický slovník jazyka českého.— Praha, 1967.— S. 446–447; *Rejzek J.* Český etymologický slovník.— Praha, 2001.— S. 591; *Младенов С.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език.— София, 1941.— С. 627; *Bezlaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika.— Ljubljana, 1995.— Knj. 3.— S. 283–284; *Snoj M.* Slovenski etimološki slovar.— 2 pregl. in dop. izd.— Ljubljana, 2003.— S. 679; *Meillet A.* Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave.— Paris, 1902–1905.— P. 1–2.— P. 162; *Trautmann R.* Baltisch-slavisches Wörterbuch.— 2. unveränd. Aufl.— Göttingen, 1970.— S. 47–48; *Fraenkel E.* Litauisches etymologisches Wörterbuch.— Heidelberg ; Göttingen, 1962.— S. 761; *Otrębski J.* Randbemerkungen zu dem Werk von Pranas Skardžius Lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius 1943.— S. 768 // Lingua Posnaniensis.— Poznań, 1953.— T. 4.— S. 31, 54; *Трубачев О. Н.* Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции).— М., 1966.— С. 235–237; *Иванов В. В., Топоров В. Н.* О языке древнего славянского права (к анализу нескольких ключевых терминов) // Славянское языкознание : VIII Междунар. съезд славистов.— М., 1978.— С. 231.

[4] *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache.— Bautzen, 1986.— H. 18.— S. 1376.

[5] *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.— Zagreb, 1973.— Knj. 3.— S. 356.

[6] *Грот Я.* Филологические разыскания.— 2-е знач. доп. изд.— СПб., 1876.— Т. 1.— С. 479.

[7] *Брандт Р.* Дополнительные замечания к разбору Этимологического словаря Миклошича // Рус. филол. вестн.— Варшава, 1890.— Т. 24. № 4.— С. 181; *Ондруш Ш.* Семантическая мотивация основных терминов права и торговли у славян и индоевропейцев // Этимология 1984.— М., 1986.— С. 178; *Варбот Ж. Ж.* Место основ настоящего времени в системе отглагольного словообразования праславянского языка // Славянское языкознание : IX Междунар. съезд славистов.— М., 1983.— С. 64–66.

[8] *Варбот Ж. Ж.* Зазнач. праця.— С. 64–66.

[9] *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Warszawa, 1957.— S. 483.

[10] *Szemerényi O.* Principles of etymological research in the Indo-European languages // 2. Fachtagung für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft.— Innsbruck, 1962.— P. 183; *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého.— Praha, 1971.— S. 568.

sunjis «істинний», діcл. sannr «істинний, винний», іє. *sont- «істинний»; при цьому не виключається запозичення псл. *sǫdъ з прагерманської мови — герм. *sunđ- «істинний» [11].

Встановлення загальноприйнятої етимології для досліджуваного слова стало б набагато простішим і реальнішим, коли б вдалося реконструювати первісне значення псл. *sǫdъ. Проаналізувавши з цього погляду властиві слову *суд* значення в різних слов'янських мовах і відхиливши ті з них, які стосуються судового органу і його функціонування («судовий процес», «судове засідання», «вирок, рішення суду») як явно пізні, ми звертаємо пильну увагу на значення «думка (про когось, про щось»). По-перше, тому, що це значення для слова *суд* властиве майже всім слов'янським мовам (українській, російській, білоруській, давньоруській, польській, чеській, словацькій, верхньолужицькій, македонській, сербській / хорватській, словенській, старослов'янській). По-друге, тому, що цілий ряд префіксальних утворень, однокореневих зі словом *суд*, характеризуються значенням (і лише цим одним значенням), яке виражає процес думання або говоріння (укр. *пересу́ди* «пусті балачки, поговір», *о́суд* «осудження, огуда», *ро́зсуд* «рішення, висновок; розмірковування, роздум; розум; суд», рос. *обсуди́ть* «обміркувати; обговорити», *рассуди́ть* «обміркувати; розміркувати; вирішити» та ін.), а тому можна припустити, що первісним значенням псл. *sǫdъ було «обговорення, висловлення думки (про когось)». По-третє, тому, що в ряді індоєвропейських мов слова зі значенням «суд, judicium» мають також значення «судження, думка, погляд» (лат. jūdicium «судове слідство; судовий процес; судове рішення, вирок; судження, думка, погляд», гр. κρίσις «судження, думка; судове рішення, вирок; судовий розгляд»), і цей факт дозволяє припустити, що в цілому ряді індоєвропейських мов значення «суд (судова влада, судовий процес, судове засідання, судове рішення)» у відповідному слові (різному в різних мовах) розвинулося зі значення «судження, думка, погляд» (звичайно, мається на увазі висловлена думка, сказане про когось слово). Сказане дає всі підстави зробити висновок, що первісним значенням псл. *sǫdъ було «обговорення, висловлення думки (про когось)», з якого розвинулося значення «(загальна) думка (про когось), висновок» (пор. укр. *мати добрий суд у л'удéй*) [12]. Слід зазначити, що ряд дослідників-етимологів дійшли такого самого висновку, реконструювавши для псл. *sǫdъ значення «думка» [13], «думка, погляд; судовий розгляд; ті, хто судить» [14].

Реконструйоване значення псл. *sǫdъ («обговорення, висловлення думки про когось») свідчить, що псл. *sǫdъ походить від дієслова зі значенням «говорити». Таким дієсловом ми вважаємо *sęti «говорити», яке не збереглося в жодній із слов'янських мов. Сліди цього дієслова збереглися лише в старослов'янській мові: **сѧтъ** (3 ос. одн. през.-аор.) «говорить, сказав». Отже, ми поділяємо точку зору А. Брюкнера на походження псл. *sǫdъ, власне на зв'язок псл. *sǫdъ із ст. сл. **сѧтъ** «говорить, сказав» (див. вище). На наш погляд, псл. *sǫdъ «обговорення, висловлення думки (про когось)» так само семантично виводиться від *sęti «говорити», як *при́говор* — від *говори́ти*, *ви́рок* — від *ректи́* «говорити».

---

[11] *Holzer G.* Entlehnungen aus einer bisher unbekannten indogermanischen Sprache im Urslavischen und Urbaltischen.— Wien, 1989.— S. 224.

[12] *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок.— К., 1984.— Ч. 2.— С. 264.

[13] *Bezlaj F.* Op. cit.— S. 283; *Snoj M.* Op. cit.— S. 679.

[14] *Boryś W.* Op. cit.— S. 539.

Походження ст. сл. **сѧтъ** «говорить, сказав» автори Етимологічного словника старослов'янської мови вважають неясним [15]. Існує кілька етимологічних пояснень цього слова:

виводиться від ієв. *k'ens- «урочисто говорити», до якого зводяться також дінд. śáṁsati «вихваляє, оголошує, урочисто вимовляє, урочисто обіцяє», ав. sə̄ŋhaitē «оголошує», дперс. θātiy «говорить, оголошує», лат. cēnseo, -ēre «висловлювати думку», алб. thom «кажу», тохар. B çānmaya «він був проголошений» [16];

виводиться від ієв. *seng^{u}h-ti «говорить, мовить», що є формою 3 ос. одн. презенса, утвореної від індоєвропейського дієслівного кореня *seng^{u}h- «говорити, мовити», до якого зводяться також гот. siggwan «співати, читати вголос, декламувати», нвн. singen «співати», гр. ὀμφή «голос» [17];

розглядається як займенникове утворення, складене із зворотного займенника **сѧ**, який є залишком втраченого зворотного дієслова зі значенням «говорить» або «говорять», і вказівного займенника **тъ** (мн. **ти**) [18];

пов'язується з лит. žadė́ti «обіцяти», žandù žõdį «говорю слово» [19];

виводиться від кореня *sen- «говорити», представленого, можливо, також у слн. pre-sen-étiti «вразити, здивувати, застукати зненацька», діал. presenę́titi «зачарувати» (у А. Брюкнера — «замовляти, наврочувати, зачаровувати) [20];

виводиться від допсл. *sent < *zent < ієв. *H_2eg'-ent, що є формою 3 ос. мн. презенса-ін'юктива, утвореної від індоєвропейського кореня *H_2eg'- «говорити», до якого зводяться гр. ἦ «говорив», вірм. asem «говорю» [21];

пов'язується з дінд. svan- «звучати, шуміти», лат. sono, -āre «звучати» і разом з наведеними словами зводиться до ієв. *sṵenH$_2$- «звучати» (при цьому припускається, що індоєвропейське початкове *sṵ- в праслов'янській мові зазнавало спрощення, пор. ієв. *sṵesōr > псл. *sestra) [22];

трактується як форма, що виникла внаслідок синкопи із **словѧтъ** (3 ос. мн. презенса) від дієслова **словити** «говорити» [23].

---

[15] Etymologický slovník jazyka staroslověnského.— S. 813.

[16] *Meyer G.* Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache.— Straßburg, 1891.— S. 91; *Brugmann K.* Etymologisches // Indogerm. Forschungen.— Strassburg, 1892.— Bd 1.— S. 177; *Osthoff H.* Allerhand Zauber etymologisch Beleuchtet // Beit. Kunde indogerm. Sprachen.— Göttingen, 1898.— Bd 24.— S. 172; *Uhlenbeck C. C.* Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache.— Amsterdam, 1898–1899.— S. 300; *Мейе А.* Общеславянский язык.— М., 1951.— С. 167; *Walde A.* Lateinisches etymologisches Wörterbuch.— 3. neubearb. Aufl. von J. B. Hofmann.— Heidelberg, 1938.— Bd 1.— S. 199; *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch.— Bern ; München.— Bd 1.— S. 566.

[17] *Брандт Р.* Зазнач. праця.— Т. 24. № 3.— С. 149–150; *Van Wijk N.* Die slavischen Partizipia auf *-to-* und die Aoristformen auf *-tъ* // Indogerm. Forschungen.— Berlin ; Leipzig, 1926.— Bd 43.— S. 289; *Stang Ch. S.* Das slavische und baltische Verbum.— Oslo, 1942.— S. 73.

[18] *Соболевский А. И.* Заметки по славянской морфологии // Slavia.— Praha, 1929.— Roč. 8. Seš. 3.— S. 486; *Vaillant A.* Vieux-slave *sętй*, plur. *sęti* // Revue des études slaves.— Paris, 1942.— T. 20.— P. 149; *Хам Й.* Старобългарското **сѧтъ**, мн. ч. **сѧти** // Изследвания върху историята и диалектите на българския език : Сб. в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев.— София, 1979.— С. 372.

[19] *Machek V.* Recherches dans le domaine du lexique balto-slave.— Brno, 1934.— P. 30–32.

[20] *Brückner A.* Op. cit.— S. 483.

[21] *Reinhart J. M.* Aksl. **сѧтъ** / **сѧти** redivivum // Wiener slavistisches Jb.— Wien, 1981.— Bd 27.— S. 60.

[22] *Smoczyński W.* Aksl. *sętъ* als etymologische Entsprechung zu lat. sonit // **Съкровище словесьноѥ** : Studia slawistyczne ofiarowane Prof. J. Ruskowi na 70 urodziny. — Kraków, 2000. — S. 185–186.

[23] *Skalka B.* Stsl. *sętъ* / *sęti* semper provocans // Grammaticus. Studia linguistica Adolfo Erharto quinque et septuagenario oblata.— Brno, 2001.— S. 145.

Ми вважаємо, що ст. сл. **сѧтъ** «говорить, сказав» є формою 3 ос. одн. презенса від дієслова ***сѧти** «говорити», похідного від псл. *sęti < *sentēi̯ «урочисто оголошувати, піднесено говорити», яке зводиться до ie. *k'en- «урочисто говорити» (із сатемовою палаталізацією звука **k** під впливом наступного голосного переднього ряду **e** [24]), пов'язаного з ie. *k'en-s- «урочисто говорити, оголошувати» (з розширювачем кореня -s-), до якого зводяться дінд. śáṁsati «вихваляє, оголошує, урочисто вимовляє, урочисто обіцяє», ав. sə̄nghaitē «оголошує», дперс. θātiy (*θa(n)hati) «говорить, оголошує», лат. cēnseo, -ēre «висловлювати думку», алб. thom (*k'ēnsmi) «кажу», тохар. B çānmaya «він був проголошений». На ґрунті праслов'янської мови (саме праслов'янської, а не індоєвропейської) від дієслова *sentēi̯ «урочисто оголошувати, піднесено говорити» за допомогою чергування кореневих голосних (**e : o**) і суфікса **-d-** був утворений іменник *sondos > *sǫdъ «обговорення, висловлення думки (про когось)» > «(загальна) думка (про когось), висновок». Відповідно щодо суду як судового органу семантичний розвиток цього слова був таким: «судовий розгляд» > «приговор, вирок, рішення суду». Пояснення псл. *sǫdъ «суд» як праіндоєвропейського утворення з префіксом *som- від ie. *dhē-, яке, за словами О. М. Трубачова, є «гарною старою етимологією» [25] і яке, за словами Ж. Ж. Варбот, «неподільно панує» в сучасній етимології [26], ми вважаємо помилковим. Тим більше, що зіставлення (ототожнення) псл. *sǫdъ «суд» з лит. sam̃das «наймання» після досліджень В. Смочиньського видається, за словами О. Є. Анікіна, «дуже спірним» [27]: В. Смочиньський трактує лит. sam̃das «наймання» не як індоєвропейську спадщину, а як «неолексему», що виникла на литовському ґрунті внаслідок перерозкладу sam̃d-as < sam-dýti «наймати» (-dyti — суфікс ітератива) від sémti «черпати; наповняти, набирати» [28]. І хоча пояснення В. Смочиньського нам дуже імпонує, ми все ж не можемо з ним погодитися в усіх деталях. Ми згодні з В. Смочиньським, що лит. sam̃das «наймання» пов'язане з лит. sémti «черпати» і не має ніякого відношення до псл. *sǫdъ «суд». Проте ідея перерозкладу sam̃d-as < sam-dýti нам видається хибною. Ми вважаємо, що безпосередньо від дієслова sémti (< *sēmtēi̯) був утворений іменник sam̃das (< sōmdos) — за допомогою суфікса **-d-** і чергування кореневих голосних **ē : ō** (тобто ще в пралитовській мові), а дієслово samdýti є дериватом від іменника sam̃das (переважна більшість дослідників теж розглядає дієслово samdýti як деномінатив від sam̃das, на що вказує В. Смочиньський [29]). Більше того, ми схильні виводити елемент **-d-** у литовському дієслівному суфіксі -d-yti від численних іменникових утворень із суфіксом **-d-**, від яких утворювалися дієслова за допомогою суфікса **-yti**. Я.Отрембський виводить згаданий елемент від кореня дієслова dė́ti (< *dhē-) «класти» [30].

Суд «посуд». Слово *суд* із значенням «посуд» вживається майже в усіх слов'янських мовах (не засвідчене лише в полабській мові): укр. діал. *суд* «посуд», рос. діал. *суд* «посудина; посуд», *судьі́* (мн.) «коромисло відер, два відра»,

[24] *Маслова В. А.* Истоки праславянской фонологии.— М., 2004.— С. 319.
[25] *Трубачев О. Н.* Зазнач. праця.— С. 235.
[26] *Варбот Ж. Ж.* Зазнач. праця.— С. 64.
[27] *Аникин А. Е.* Словарь Фасмера и современная этимологическая лексикография (об одном неосуществленном замысле О. Н. Трубачева) : Докл. к XIII Междунар. съезду славистов.— Новосибирск, 2003.— С. 32.
[28] *Smoczyński W.* Litewskie wyrazy typu *iñdas*, *ãpstas* oraz typu *sam̃das* // Балто-славянские исследования 1998–1999.— М., 2000.— XIV.— С. 171–172.
[29] Ibid.— S. 171.
[30] *Otrębski J.* Gramatyka języka litewskiego.— Warszawa, 1965.— T. 2 : Nauka o budowie wyrazów.— S. 387.

бр. діал. *су́ды* (мн.) «два відра», друс. *суд* «посудина», п. ст. sąd «т. с.», ч., слц., вл., нл. sud «бочка», болг. *съд* «посудина; судина», м. *сад* «т. с.», серб. / хорв. *сȗд* «посудина», діал. «бочка; вулик», слн. sód «бочка», діал. «вулик», ст. сл. **сѫдъ** «начиння; член тіла; посудина». Це слово, безперечно, є праслов'янським. На думку В. Махека, походження псл. *sǫdъ «посудина» не дуже ясне [31]. Переважна більшість дослідників вважає, що псл. *sǫdъ «посудина» походить від ie. samdhos «щось складене», утвореного за допомогою префікса *som- «з-, зі-» (> псл. *sǫ-) від дієслівного кореня *dh(ē)- «класти, ставити; робити» (> псл. *dě-ti «класти») в ступені редукції (є паралельним утворенням до лит. ìñdas «посудина»), тобто походження псл. *sǫdъ «посудина» таке саме, як і псл. *sǫdъ «суд» [32]. На думку цілого ряду дослідників, первісне значення псл. *sǫdъ — «вмістилище, що складається з частин (бочка, дерев'яне відро тощо)» [33]. Деякі дослідники схильні думати, що псл. *sǫdъ виникло із *sъsǫdъ (останнє складається з трьох компонентів — префіксів *sъ-, sǫ- і -dъ від дієслова *dě-ti) унаслідок стягнення початкового *sъs- в s- [34]. В. Махек вважає це слово не дуже ясним [35]. Тим більше, що лит. ìñdas «посудина», яке вважається паралельним утворенням до псл. *sǫdъ «посудина», після досліджень В. Смочиньського не може таким вважатися: В. Смочиньський розглядає лит. ìñdas «посудина» не як давнє утворення, а як «неолексему», що виникла на литовському ґрунті внаслідок перерозкладу iñd-as < in-dė́ti «укласти (всередину)» [36]. Ми поділяємо сумніви В. Махека щодо загальноприйнятої етимології псл. *sǫdъ «посудина» і пропонуємо принципово нову етимологію цього слова.

На наш погляд, у ранній праслов'янській мові від дієслова *sem-tēi «лити, наливати», що зводиться до індоєвропейського кореня *sem- «лити, наливати, черпати» [37], за допомогою чергування кореневих голосних (**e** : **o**) і суфікса **-d-** був утворений іменник *somdos > *sǫdъ «вмістилище, куди наливають воду або якусь іншу рідину, посудина для води (рідини)». Таке вмістилище в давнину робили з глини, з металу (виковували), з дерева (видовбували) або складали з частин, щільно приганяючи одну частину до іншої. Дієслово *semtēi̯ «лити, наливати, черпати» існувало в балто-слов'янській мові, про що свідчить лит. sémti «черпати». У слов'янських мовах дієслово *semtēi̯ «лити, наливати» (> *sęti) не збереглося. Щодо семантики псл. *sǫdъ «посудина для води (рідини)» пор. грецькі слова ἄμη «відро для води», ἀμίς «нічний горщик», ἀμνίον «чаша для жертовної крові», які походять від того самого індоєвропейського кореня *sem-

---

[31] *Machek V.* Op. cit.— S. 591.

[32] Етимологічний словник української мови.— С. 467–468; *Фасмер М.* Зазнач. праця.— С. 794; *Преображенский А. Г.* Зазнач. праця.— С. 361; *Черных П. Я.* Зазнач. праця.— С. 216; *Цыганенко Г. П.* Зазнач. праця.— С. 395; *Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В.* Зазнач. праця.— С. 431; Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.— С. 24–25; *Brückner A.* Op. cit.— S. 483; *Machek V.* Op. cit.— S. 591; *Holub J., Kopečný F.* Op. cit.— S. 360; *Rejzek J.* Op. cit.— S. 613; *Schuster-Šewc H.*— Op. cit.— S. 1375; *Младенов С.* Зазнач. праця.— С. 627; *Bezlaj F.* Op. cit.— S. 283; *Snoj M.* Op. cit.— S. 679; *Miklosich F.* Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen.— Wien, 1886.— S. 315; *Bezzenberger A.* **A** im Ablaut zu **ê** und **ô** // Beit. Kunde indogerm. Sprachen.— Göttingen, 1880.— Bd 5.— S. 319; *Meillet A.* Op. cit.— P. 162, 234; *Трубачев О. Н.* Зазнач. праця.— С. 235– 236.

[33] *Преображенский А. Г.* Зазнач. праця.— С. 361; *Цыганенко Г. П.* Зазнач. праця.— С. 395; *Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В.* Зазнач. праця.— С. 431; *Machek V.* Op. cit.— S. 591; *Schuster-Šewc H.*— Op. cit.— S. 1375; *Snoj M.* Op. cit.— S. 679; Etymologický slovník jazyka staroslověnského.— S. 861–862; *Meillet A.* Op. cit.— P. 162.

[34] *Holub J., Lyer S.* Op. cit.— S. 457; *Skok P.* Op. cit.— S. 355–356.

[35] *Machek V.* Op. cit.— S. 591.

[36] *Smoczyński W.* Op. cit.— C. 163–164.

[37] *Pokorny J.* Op. cit.— S. 901.

«лити, наливати, черпати» [38]. Наведені грецькі слова, а отже, на наш погляд, і псл. *sǫdъ «посудина для води (рідини)» споріднені, крім лит. sémti «черпати», sámtis «черпак», також з лат. sentīno «вичерпую трюмну воду», sentīna «нижня частина корабля для стікання нечистот» [39].

У праслов'янській мові поряд із словом *sǫdъ «посудина» існувало також префіксальне утворення *sъsǫdъ «т. с.», пор. рос. *сосу́д* «посудина; судина», діал. «усяка містка річ; виріб для зберігання чогось, особливо рідини», бр. *сасу́д* «судина», друс. *съсудъ* «посудина; судно, човен; знаряддя; музичний інструмент; начиння, пожитки; снасті», п. ст. ssąd «посудина», болг. *съсъ́д* «посудина», ст. сл. **съсѫдъ** «знаряддя; музичний інструмент; річ, майно; посудина; скарбниця; стодола, комора; водойма». Вважається, що псл. *sъsǫdъ «посудина» утворено від *sǫdъ «т. с.» за допомогою префікса *sъ- «з-, зі-» (префікс *sъ- ніби дублював синонімічний префікс *sǫ-, наявний у *sǫ-dъ, де він уже не сприймався як префікс) і первісно означало «вмістилище, що складається з частин (бочка, дерев'яне відро тощо)» [40].

На наш погляд, псл. *sunsomdos (> *sъsǫdъ) утворено від дієслова *sunsemtēi̯ (> *sъsęti) «злити» за допомогою чергування кореневих голосних (**е** : **о**) та суфікса **-d-** і первісно означало «посудина, у яку зливають воду або іншу рідину» → «посудина для зберігання води або іншої рідини». Друс. *съсудъ* «посудина, вмістилище для рідини» і рос. *сосу́д* «т. с.» найкраще зберігають первісне значення твірного слова.

До праслов'янського періоду слід віднести також префіксальний іменник ā-основи *posǫda «посудина», пор. укр. *посу́да* «посуд, начиння; посудина», рос. *посу́да* «т. с.», бр. *пасу́да* «посуд, начиння», м. *посатка* «т. с.», серб. / хорв. *по̏суда* «посудина», слн. posóda «посуд, начиння». Вважається, що псл. *posǫda «посудина» утворено від *sǫdъ «т. с.» за допомогою префікса po- [41].

На наш погляд, псл. *posomdā (> *posǫda) утворено від дієслова *posemtēi̯ (> *posęti) «полити, налити» за допомогою чергування кореневих голосних (**е** : **о**) та суфікса **-d-** і первісно означало «посудина, у яку наливають воду або іншу рідину». В українській, російській та білоруській мовах це слово набуло значення збірності, а тому від нього за допомогою суфікса **-ин-а** (на позначення одиничності) був утворений іменник із значенням одиничності: укр. *посу́дина* «окремий предмет з господарського начиння для їжі, пиття, зберігання припасів», рос. *посу́дина*, бр. *пасу́дзіна* «т. с.». У ряді слов'янських мов суфікс **-ин-а** отримав також іменник *суд* «посудина для води (рідини)»: укр. *суди́на* «посудина (для їжі, пиття, зберігання припасів)», бр. *судзі́на*, друс. *судина*, болг. *съди́на* «т. с.».

У праслов'янській мові від *sǫdъ «посудина» за допомогою суфікса **-ъk-** (на позначення зменшеності) утворено іменник чоловічого роду *sǫdъkъ «миска» [42] (укр. *суд*о́*к* «металева миска з ручками для гарячої страви, соусу, підливки і т. ін.»,

[38] Ibid.— S. 901.

[39] Ibid.— S. 901–902; *Frisk H.* Griechisches etymologisches Wörterbuch.— 2. unveränd. Aufl.— Heidelberg, 1973.— Bd 1.— S. 88–89; *Walde A.* Op. cit.— Heidelberg, 1954.— Bd 2.— S. 514–515.

[40] *Фасмер М.* Зазнач. праця.— С. 728; *Черных П. Я.* Зазнач. праця.— С. 216; *Machek V.* Op. cit.— S. 591; *Holub J., Kopečný F.* Op. cit.— S. 360; *Rejzek J.* Op. cit.— S. 613; *Schuster-Šewc H.*— Op. cit.— S. 1375; *Skok P.* Op. cit.— S. 355–356.

[41] Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.— Мінск, 2004.— Т. 9.— С. 301; *Skok P.* Op. cit.— S. 355; *Bezlaj F.* Op. cit.— S. 91; *Snoj M.* Op. cit.— S. 549; *Трубачев О. Н.* Зазнач. праця.— С. 235.

[42] *Черных П. Я.* Зазнач. праця.— С. 216; *Трубачев О. Н.* Зазнач. праця.— С. 235.

рос. *судóк* «невелика чашка, миска з ручками для підливи, соусів», бр. *судóк* «т. с.», п. sądek «посуд, начиння», ч. soudek «невелика бочка»), а за допомогою суфікса **-ьn-** — іменник середнього роду *sǫdьno «посудина» [43] (укр. *суднó* «посудина для калу й сечі, яку подають лежачим хворим», рос. *сýдно*, бр. *сýдна* «т. с.», діал. «відро»). Цілком імовірно, що іменник *sǫdъkъ первісно означав невелику дерев'яну (видовбану) посудину для рідини, власне дерев'яну миску, а іменник *sǫdьno — велику дерев'яну посудину для рідини, складену з частин.

Велика дерев'яна посудина для рідини, складена з частин, добре тримається на воді. Тому діжку давні слов'яни могли використовувати як засіб пересування по воді (див. «Казку про царя Салтана» О. С. Пушкіна). Через це човен, корабель давні руси часто називали так само, як і дерев'яну посудину для води (рідини), складену з частин, пор. укр. *суднó* «плавучий транспортний засіб для перевезення людей і вантажів (про човен, корабель, пароплав)», *посýда* «судно, човен, корабель, пароплав», *посýдина* «т. с.», рос. *судá* (мн.) «судна, кораблі, пароплави», *сýдно* «судно, корабель, пароплав», діал. *посýда* «морське і річкове парусне судно», бр. *сýдна* «судно, корабель, пароплав», друс. *судъ* «судно, човен, корабель», *судьно* «т. с.», *съсудъ* «судно, човен», *посудъ* «судно», п. ст. sudno «судно, човен», слц. sudno «човен». Слід зазначити, що п. ст. sudno «судно, човен» і слц. sudno «човен» запозичені з російської мови [44]. Отже, семантичний перехід «посудина» → «човен, корабель», будучи характерним лише для східнослов'янських мов, відбувся в давньоруський період [45].

Запропонована етимологія слова *sǫdъ «посудина» дозволяє пояснити всі семантичні зміни, яких зазнало це слово і похідні від нього.

V. H. SKLIARENKO

ETYMOLOGICAL STUDIES. 11

The article focuses on the origin of Ukrainian *cуд* «judicium» and *cуд* «ware». The author rejects the generally accepted etymological interpretations of these words, giving instead crucially new explanations of their origin.

K e y w o r d s: etymology, Common Slavonic form, Indo-European root, meaning development.

[43] *Черных П. Я.* Зазнач. праця.— С. 216.
[44] *Brückner A.* Op. cit.— S. 483; *Machek V.* Op. cit.— S. 591.
[45] *Трубачев О. Н.* Зазнач. праця.— С. 237.